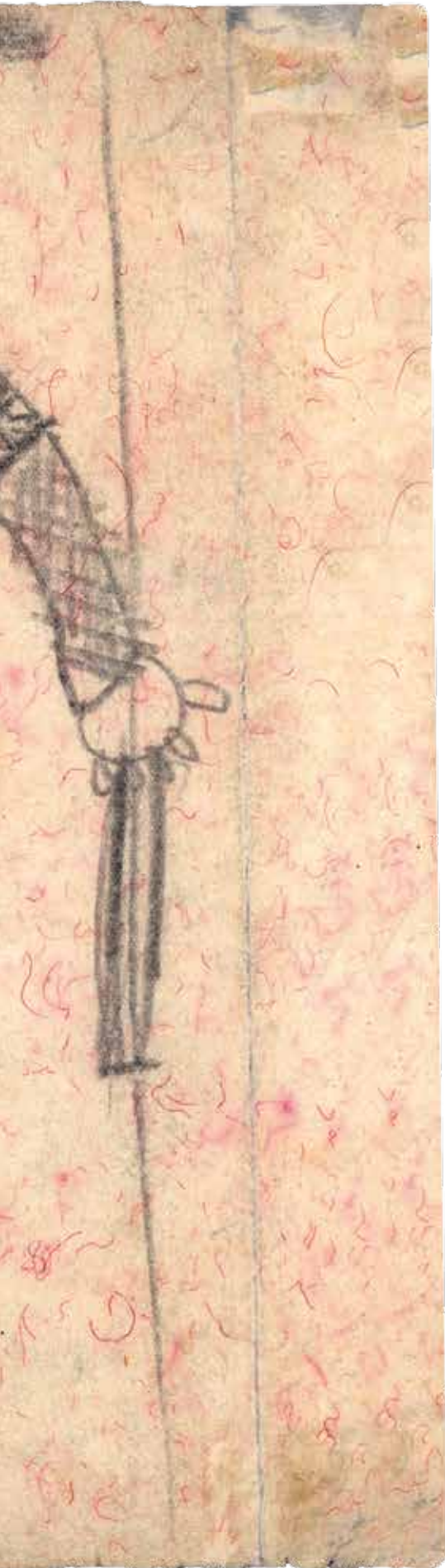


■ Jiří Beutler (1932–1944), MUŽ S DAVIDOVOU HVĚZDOU A PŘÍSLUŠNÍK GHETTOWACHE (židovské policie v ghettu), grafitová tužka na papíře



Kresby z domova L 410

Jak vznikla světově unikátní sbírka dětských kreseb z terezínského ghetta

PŘIPRAVIL TOMÁŠ TETIVA, FOTO ARCHIV ŽIDOVSKÉHO MUZEA V PRAZE

Dětské kresby z Terezína představují největší soubor dětských kreseb z období šoa na světě. Sbírkou obsahuje celkem 4387 prací židovských dětí, které během druhé světové války prošly terezínským ghetttem. Všechny kresby vznikly v krátkém období necelých dvou let (1943–1944) v hodinách kreslení organizovaných jednou z nejvýraznějších ženských představitelk meziválečné avantgardy Friedl Dicker-Brandeis (1898–1944). Více v rozhovoru s kurátorkou Židovského muzea v Praze **Michaelou Sidenberg**, která se tomuto tématu dlouhodobě věnuje.

Dětské kresby z Terezína představují unikátní kolekci kreseb, které vznikly v extrémních podmínkách terezínského ghetta. Jaké byly okolnosti jejího vzniku?

Abych to v krátkosti vysvětlila, musím nejprve zmínit postavení židovského obyvatelstva v tehdejší protektorátu. Perzekuce Židů probíhala již před zahájením hromadných deportací na podzim 1941. Nešlo jen o zabavování majetku, o němž se často mluví, ale také o postupné vyloučení ze všech sfér veřejného života. Byla to obrovská šikana, která probíhala na všech úrovních a zasahovala i do nejnějnějších sfér života rodin a jednotlivců. Ruku v ruce s tím šla postupná segregace židovských dětí a jejich vylučování ze škol. Od září 1941 byly vyloučeny z docházky na veřejných školách a od července 1942 začal platit zákaz jakékoli výuky, za jehož porušení hrozily přísné tresty.

Z toho jasně plyne, že nacistům nešlo pouze o olupování a segregaci Židů, ale o to, aby je zbavili jakékoliv budoucnosti, protože budoucnost, to jsou především děti a mladí lidé. Toto pochopila řada exponentů židovské obce, a proto se snažili již dávno před zahájením deportací organizovat alternativní způsoby vzdělávání – nejprve v židovských školách či třídách a později ve skupinách domácího vyučování – i o to, jak dětem pomoci vyplnit

volný čas – v Praze především aktivitami na sportovišti tehdy již zrušeného sportovního klubu Hagibor.

Jakým způsobem se tedy podařilo vytvořit přístup ke vzdělání v terezínském ghettu?

Systém vzdělávání v ghettu navazoval na situaci a zkušenosti z prvních let okupace. V souvislosti s vytvořením sítě dětských domovů, které začaly od července 1942 v ghettu vznikat, začalo probíhat i tajně organizované vyučování. Děti měly možnost, i když ve velmi omezené míře, zúčastňovat se improvizovaných hodin jazyků, zeměpisu, matematiky, přírodopisu a podobných předmětů z běžného školního plánu. Nad všemi ale stále visela reálná možnost prozrazení, takže se děti scházely ve velmi malých skupinkách a všechno to probíhalo ve strašném stresu a nervozitě. Jednoznačným plus na druhé straně bylo, že výuce dětí se často věnovali i špičkoví vědci, kteří v Terezíně neměli jinou možnost, jak se realizovat ve svém oboru než předávat jeho základy dětem.

Pokud bylo vzdělávání přísně zakázáno, proč nacistům nevedily výtvarné kursy a další aktivity?

Klasické školní vzdělávání bylo přísně zakázané, ale z pohledu nacistického vedení



■ Děti v improvizované „terezínské školce“. Záběr z nacistického propagandistického snímku známého pod neoficiálním názvem **HITLER DAROVAL ŽIDŮM MĚSTO**, 1944

ghetta tvůrčí aktivity za součást vzdělávání považovány nebyly. Dětské kreslení nebo divadlo byly pro nacisty jen způsob zábavy a organizace neukázněných dětí. A v tom byla právě genialita Friedl Dicker-Brandeis, učitelky, která s hodinami kreslení v ghettu začala. Pochopila, že výtvarné vzdělávání může použít jako náhradu klasické školní výuky a že tím navíc může pokrýt i další potřeby dětí v internaci, které kromě materiálního nedostatku trpěly také nedostatkem kvalitního sociálního kontaktu a hlubších emočních vazeb, což se jim snažila nahradit.

Jako nástroj použila experimentální pedagogickou metodu, kterou převzala od svého učitele Johanna Ittena, u něhož v letech 1916–1923 studovala nejprve ve Vídni a poté na výmarském Bauhausu. S pomocí této metody vytvořila velmi spontánně způsob poměrně komplexní výuky. A byl tu ještě jeden aspekt, který nelze přehlédnout: nacisté se snažili Terezín využít pro vlastní propagandu a manipulaci veřejného mínění. Terezín byl prezentován jako lázeňské město, kam se jezdí za odměnu a kde se mimo jiné také dobře vede dětem, které se věnují ušlechtilým aktivitám a zpí-

vají v dětské opeře. I to byl aspekt, jakkoli zvrácený, který vlastně pomohl legalizaci kulturních aktivit v ghettu.

Jaké byly životní podmínky v terezínském ghettu? Jak bylo o děti postaráno a jak fungovala vězeňská samospráva?

První transporty do Terezína začaly odcházet v listopadu 1941 a už koncem roku se tam dostaly také první děti. Zpočátku byly pro internaci deportovaných určeny jen vybrané kasárenské budovy strážené četníky, z nichž bylo zakázáno vycházet jinak než se zvláštní propustkou. Ženy byly odděleny od mužů, děti bydlely společně s matkami, starší děti byly rozděleny podle pohlaví a bydlely na ubikacích společně s dospělými. V takto neutěšených podmínkách se velmi rychle začal projevovat vliv traumatu: trpěly jím děti vytržené ze svých domovů a špatně na tom byli i jejich rodiče. Většina dětí přicházela z idylického laskavého prostředí do šílených podmínek, které si ani dospělí nedokázali představit, natož je snést: nemoci, nedostatek léků a jídla, stres, ztráta soukromí, dezorientace, nejistota...

Když bylo v polovině roku 1942 vystěhováno civilní obyvatelstvo a uvnitř valů vojenské pevnosti byl umožněn volný po-

hyb, rodiny se začaly znovu stýkat, nebylo nutné žádat o propustky, povolil neustálý vězeňský dozor. V té době se téměř okamžitě začal vytvářet systém dětských domovů. Dělo se tak z iniciativy židovské samosprávy, která měla různé sekce – mj. také oddělení péče o děti a mládež. Tou dobou si už všichni nejen uvědomovali, ale velmi reálně pociťovali dopady absence vzdělávání a pozitivních vzorů u dětí.

První dětský domov v Terezíně, tzv. L 417 (v Terezíně se až do zavedení názvů ulic v rámci „okrašlovací akce“ budovy označovaly písmeny a čísly), vznikl v červenci 1942. Byl to domov pro chlapce od 8 do 14 let. Pár měsíců nato byl založen podobný domov pro dívky v L 410, který byl pro výtvarné aktivity v ghettu klíčový, protože právě do něj se na jaře 1943 dostala Friedl Dicker-Brandeis. Do ghetta přijela se svým mužem už na konci roku 1942 transportem z Hradce Králové, ale nějakou dobu trvalo, než se jí podařilo získat místo u dětí.

Jaký byl životní příběh Friedl, než se dostala s transportem do terezínského ghetta?

Ve velmi velké zkratce: narodila se v roce 1898 ve Vídni jako jediné dítě svých rodi-



■ Hannes Beckmann: *PORTRÉT FRIEDL DICKER*, 1935

čů, kteří však nebyli nijak zámožní. Když byly Friedl necelé čtyři roky, její maminka zemřela a otec se podruhé oženil. Vypráví se, že svoji druhou matku, kterou měla velmi ráda, si Friedl vybrala sama při hře v parku. Od útlého dětství byla značně kreativní a u otce si prosadila studium umění. Od roku 1916 navštěvovala soukromou školu Johanna Ittena, kterého pak v roce 1919 následovala na Bauhaus do Výmáru, kde v roce 1923 absolvovala.

Itten byl vzděláním pedagog, ale současně i malíř. Byl vyznavačem východních nauk a vegetariánem, se svými studenty cvičil jógu — hlavně různá dechová cvičení. Byl to svého druhu guru, který si dokázal lidi získat a motivovat je k tvůrčí práci. Od Ittena a dalších pedagogů, kteří na Bauhausu v nejradikálnější fázi existence školy působili (patřili k nim třeba Vasilij Kandin-

skij, Paul Klee a další velká jména klasické moderny), získala Friedl velmi specifický přístup k umělecké tvorbě a její výuce.

Umění vnímala jako nedílnou součást života, jehož přirozeným projevem a hybnou silou je také spontánní kreativita, dětskou kreativitu nevyjímaje. Po absolutoriu působila jako designérka, scénická a kostýmní návrhářka a věnovala se i vlastní volné tvorbě. Kromě nesmírného talentu měla také silně vyvinutý smysl pro sociální spravedlnost. To ji mj. přivedlo k aktivitám v rámci podzemního komunistického hnutí, za což byla počátkem 30. let ve Vídni pronásledována a dvakrát krátce vězněna.

Zhoršující se situace v Rakousku ovládaném šovinistickou pravicí ji v roce 1934 přiměla k odchodu do Prahy. Zde se, sama jako uprchlík, začala velmi záhy věnovat výuce dětí azyklantů z Německa

ve společných ubytovnách, jež pro ně zorganizovala československá vláda, a odtud také pocházely její první větší zkušenosti s improvizovaným vzděláváním traumatizovaných dětí. Když o osm let později přišla do Terezína, měla v tomto ohledu již nezanedbatelnou zkušenost.

Jak vypadala metodika její práce s dětmi?

Základem Friedliny vyučovací metody byl Ittenův přístup k výuce a jeho tzv. přípravný kurs – systém specifických cvičení zaměřený na práci s rytmem, kontrasty, barvou, tvarem, texturou od zpracování elementárních úloh po tvorbu komplexnějších obrazů. Jak ovšem sama Friedl zdůrazňuje ve svých terezínských poznámkách, smyslem hodin kreslení nebylo vychovávat z dětí umělce, ale naučit je schopnosti autentického vyjádření za použití kritického myšlení a spolupráce. Práci ve skupině se



■ Soňa Fischerová (1931–1944), **POHLED NA ŽENIJNÍ KASÁRNA V TEREZÍNSKÉM GHETTU**, akvarel na papíře



■ Neznámý dětský autor, **BAREVNÁ KOMPOZICE**, akvarel na útržku balicího papíru



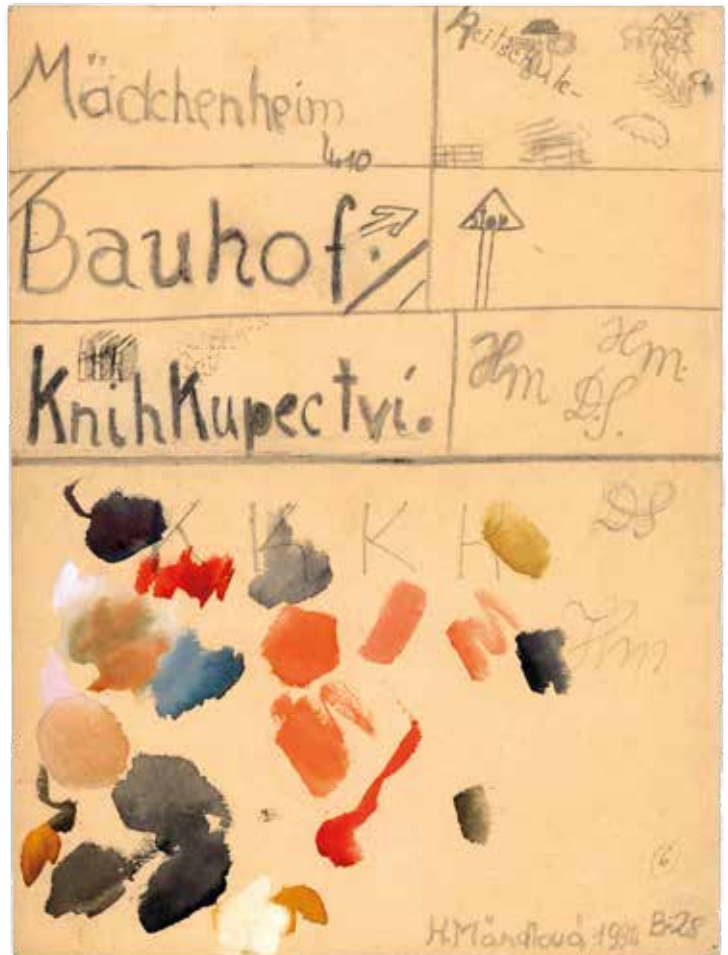
■ Lea Lenka Pollak (1930–1944), **VYUČOVÁNÍ V DÍVČÍM DOMOVĚ**, grafitová tužka na papíře



■ Anna Brichta (1930–1944), **ANALÝZA STARÝCH MISTRŮ** (podle FLÓRY Bartolomea Veneta), papírová koláž



■ Maximilian Ullmann (1932–1944), **KOMPOZICE (STUDIE SVĚTLA A STÍNU)**, grafitová tužka na papíře



■ Helena Mändlová (1930–1944), **NÁVRH ORIENTAČNÍ TABULE**, grafitová tužka a akvarel na papíře

navíc u dětí snažila podněcovat kolektivního ducha, smysl pro fair play, spravedlnost, účinnou dělbu práce a volbu strategií k dosažení vytčeného cíle.

Organizovat hodiny kreslení v Terezíně přitom nebylo vůbec jednoduché. V ghettu, kde byl fatální nedostatek čehokoli, natož pak výtvarných potřeb, bylo třeba posbírat i ty nejmenší kousky papíru a šetřit každou pastelku a tužku. Ale i toto omezení Friedl dokázala využít jako pedagogický nástroj k ukáznění přirozeného dětského „hladu po barvách“ a sklonu k nestřídmosti a kýči. Podle svědectví několika málo jejich přeživších žáků často říkávala: „Vystač si s černou a bílou, to jsou také barvy. Střídejte se o tužku. Otáčejte si papír nebo pracujte dohromady, když je vás víc a papíru není dost...“ Dokázala si zkrátka poradit a s minimem dosahovat maxima.

Kolik dětí jejími kursy prošlo, kde se scházely, kde braly materiál pro výtvarnou tvorbu?

Výuka se konala přímo v dětských domovech a hodiny kreslení probíhaly z praktických důvodů v menších skupinách zhruba do deseti dětí. Materiál si Friedl částečně nechávala posílat v rám-

ci velmi omezeného poštovního styku na úkor jídla a teplého oblečení od přátel zvenčí. Většinu potřeb a především papíru ale sbírala přímo v ghettu. Hodilo se vše – útržky balicích papírů, formulářů, které v ghettu zbyly po někdejší posádce čsl. armády, skartované technické výkresy z dílenských provozů. Na všechno se dalo kreslit nebo z toho třeba vytvářet koláže, kterých je mezi terezínskými dětskými kresbami poměrně velké množství.

Jaká byla nejčastější témata?

V zásadě se kresby dají v tom celkovém množství téměř čtyř a půl tisíce originálů, z nichž je asi třetina oboustranných, rozdělit do dvou skupin: část odráží výukovou metodu obsahující cvičení převzatá z přípravného kursu a část je takzvané volná nebo se tak alespoň jeví. Tato druhá skupina kreseb vznikala buď v hodinách „volných témat“ ve stylu maluj, na co právě myslíš, co vidíš z okna, kde bys chtěl či chtěla být a podobně, nebo v hodinách, kde bylo dáno obecnější téma jako bouře, déšť, hudba, léto, tanec... Do těchto kreseb, podobně jako třeba také do kreseb inspirovaných pohádkami a terezínským divadlem, ať už loutkovým či hraným,

navíc zcela přirozeně pronikaly prvky z terezínské reality mísící se se vzpomínkami a sny.

Když se řekne dětské kresby z Terezína, tak si každý představí, že to musí být něco velmi temného, ale ty kresby působí povětšinou velmi svěže až optimisticky, jak to?

Friedl se snažila děti odvrátit od přirozeného sklonu k popisnosti a snaze po doslovném, co nejrealističtějším zobrazení okolního světa ve stylu reportáže. To dělala s dvojitým cílem: samozřejmě chtěla, aby se děti v jejich hodinách od skličující reality, které jinak nešlo uniknout, alespoň nakrátko odpoutaly, ale především je chtěla vést ke skutečnému vyjádření vlastních pocitů a vizí. Snaha o nenápadné vedení od troskotajících pokusů o reportáže k vlastní svobodné tvorbě je ve své podstatě výborný terapeutický nástroj, který nic nepotlačuje, ale současně osvobozuje a posiluje.

Krátce vzato, ta temná stránka věcí – reality, zlých snů, vzpomínek i předtuch – v dětských kresbách přirozeně je, ale je jakoby zakódovaná, mísí se se spoustou dalších prvků. Víme-li však, jak ty kresby



■ Josef Bäuml (1931–1944), **ROZVOZ JÍDLA Z CENTRÁLNÍ DĚTSKÉ KUCHYNĚ**, grafitová tužka na papíře

číst, z jejich sdělení mrazí víc než z těch nejtemnějších obrazů dospělých umělců, kde vidíme na první pohled tu bídu a strašnou beznaděj, včetně tušení blížícího se konce. U dítěte nefunguje autocenzura jako u dospělého, a pokud se mu dostane správného povzbuzení a citlivého vedení, do kresby dostane ze sebe skoro všechno.

Friedl sama skončila v Osvětimi. Kolik jejich žáků holocaust přežilo? Existují nějaká svědectví dětí o vzniku kreseb a výuce kreslení?

Taková svědectví existují, ale je jejich velmi málo. Drtivá většina Friedliných žáků byla podobně jako Friedl zavražděna v Osvětimi. Terezínem prošlo v období 1941–1945 zhruba 9500 tisíce dětí do věku 15 let. Jen asi 500 z nich tam zůstalo do konce války, ostatní byly odeslány transporty na Východ. Z těchto dětí přežilo zhruba 240. S Friedl v Terezíně navíc nekreslil každý, takže těch dětí, které mohly podat po válce svědectví o jejich hodinách, bylo opravdu málo a dnes už jich je s námi jen několik. Mám-li na některé vzpomenout, jmenovala bych třeba Ditu Polachovou Krausovou, Evelynu Landovou Merovou nebo Helgu Pollak Kinski.

Ze svědectví mimo jiné vyplývá, že pro děti znamenaly hodiny kreslení v Terezíně strašně moc. Rodiče se jim mohli věnovat jen velmi málo, protože museli těžce pracovat a měli spoustu dalších existenčních starostí. Najednou tady ale byl někdo, kdo je bral vážně a pomáhal jim s jejich problémy. Friedl dokázala děti dostat do stavu sdílné otevřenosti, měla jejich důvěru a dokázala s nimi tím pádem mluvit o věcech, o kterých ony samy nemluvíly ani se svými kamarády. Některé Friedliny žáčky dokonce vzpomínají na to, jak na sebe žárlily a soutěžily o to, kdo Friedl pomůže po hodině odnést věci do kabinetu, do kumbálu, který měla na konci jedné z chodeb v L 410.

Jak se kresby podařilo zachránit a jaký byl jejich další osud?

Během těch necelých 18 měsíců, co Friedl v Terezíně učila, schovávala kresby vybírané od dětí po každé hodině do dvou kufrů, které před nástupem do transportu ukryla kdesi na půdě v L 410. Její blízcí spolupracovníci, Willy Groag a Rosa Engländerová, věděli, že tam ty kresby jsou, a když se Willy se ženou a v Terezíně narozeným dítětem v létě 1945 vrátili do Prahy, vzali je s sebou a předali židov-

ské obci, která je obratem uložila v muzeu, jež už tehdy neoficiálně vedla Hana Volavková.

Ta byla také autorkou prvních povalečných výstav a spolu se spisovatelem a kolegou Jiřím Weilem připravila k vydání první knihu **DĚTSKÉ KRESBY NA ZASTÁVCE K SMRTI**, koláž z vybraných dětských kreseb a básní, která vyšla v několika jazycích a měla enormní úspěch. Od té doby byly kresby nesčetněkrát vystavovány, publikovány a staly se i námětem filmů a divadelních představení. Dodnes je o ně obrovský zájem také v akademické sféře.

Chystá se teď kolem dětských kreseb něco nového?

Věřím, že světový unikát, kterým kresby bezesporu jsou, se podaří v dohledné době lépe zpřístupnit návštěvníkům pražského Židovského muzea, pro něž jsem připravila nový projekt s názvem **KABINET FRIEDL**. Mělo by jít o zcela novou součást stálých expozic. Realizační a zejména fundraisingsové plány sice narušila současná nepřiznivá situace, ale snad se vše v dohledné době obrátí k lepšímu. Bude to historicky první stálá expozice, kde budou moci návštěvníci vidět vzácné originály. ✘